

**„... és végül a cserépváraljai volt az ELSŐ”
A cserépváraljai Munkás Szent József templom felújításának
épületszerkezeti vonatkozásai**

**„... and finally the church in Cserépváralja was the First”
Structural aspects of the renovation of the church of St. Joseph the
Worker in Cserépváralja**

KOVÁCS Károly Lehel¹, HERNÁDI Zsombor¹

Optimum Detail Kft. 1133 Budapest, Kárpát utca 26. 8. em. 30. a.,
+36-30-4285719 info@optimumdetail.hu www.optimumdetail.hu

Abstract

Cserépváralja is home to the first realized church of the double Ybl prize winner László Csaba, one of the most significant figures of modern Hungarian sacral architecture. The focus of the renovation was on the preservation, supplemented with the performance-enhancing restoration of the structures that play the most important roles in increasing thermal comfort. The paper presents the most important building structure decisions from the perspective of the designers, highlighting the extent to which we have managed to stay within the framework of the architectural concept and structural logic set up by the original designer.

Keywords: László Csaba, reconstruction, church architecture, slate cover, monument, moisture protection

Kivonat

Cserépváralja ad otthont a hazai modern szakrális építészet egyik legjelentősebb alkotójának, a kétszeres Ybl-díjas Csaba László első megvalósult templomának. A felújítás fókuszába az állagvédelem került, kiegészítve a hőkomfort növelésében leginkább szerepet vállaló szerkezetek korszerűsítésével. Az írás a legfontosabb épületszerkezeti döntéseket a tervezői szemszögből mutatja be, kiemelve, hogy milyen mértékben sikerült az eredeti tervező által felállított koncepció és szerkezeti logika keretein belül maradnunk.

Kulcsszavak: Csaba László, rekonstrukció, templomépítészet, palafedés, műemlék, nedvességvédelem

1. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az építész Csaba László születésnapjának 90. évfordulóján tartott előadásában lánya Csaba Eszter a címben szereplő idézettel vezeti be az építész szakrális életművének első épületét. [1] Az idézet a frissen elkészült felújítási tervek birtokában értelmezhető a templom sorsának összefoglalásaként is, a tervezés körülményeitől a fogadtatásán át a templom utóéletéig. Alig 2 évvel az 56-os forradalom után a cserépváraljai az első új építésű templom, melynek tervezésébe kezdenek Magyarországon. Az ötletet sem egyház, sem állam nem nézte jó szemmel: az 1960-as olimpiára Rómába utazó Csaba Lászlót „Nem kéne megmutatni, hogy a kommunizmusban is lehet templomot építeni” fenntartásokkal méltatták. Mindezek után az épület több, mint 30 évvel a rendszerváltás után kapja meg a védettségi státuszt, és csak most rendelnek nagyon szerény forrást az állagvédelmi felújításra. [1] Míg a templom a Csaba László életműben és a szocializmus elnyomása alatti kortárs templomépítészetben „első”, addig a felújítása, illetve a szakmai és általános ismertsége és elismertsége, „végül” csak ma kezd megvalósulni. A tervező, halála előtt, a saját szavaival a templom építését végig kísérő plébánosnak, Fias Istvánnak írt levelében az épület sorsát így foglalja össze:

„Örülök, hogy Veled együtt átélhettem azt az időt, s hogy sikerült létrehoznunk azt a templomot Isten dicséretére és dicsőségére, akkor, amikor ezt nem jó szemmel nézték, amikor ez szinte bűnnek számított. (Bár lehet, hogy ezt ma is bűnnek tekintik.)” [1]

Az alig 350 lelket számláló Borsod megyei község [6] Cserépváralja ad otthont a hazai modern szakrális építészet egyik legjelentősebb alkotójának, a kétszeres Ybl-díjas Csaba László első megvalósult templomának. [1] A falu melletti kúriához tartozó kápolna a II. Világháborút követően a termelőszövetkezet hasznosításába került. A terményraktárként való hasznosítása, illetve rossz megközelíthetősége gátolta meg, hogy a későbbiekben ez vegye át újra a misézőhely szerepét.

Egészen 1958-ig a római katolikus elemi iskola adott helyet a vasárnapi istentiszteletnek, [5] amikor is az iskolakápolnát az épület bővítése miatt elbontották – ekkor már a szabad ég alatt tartották a miséket. [8] A frissen a faluba helyezett plébános, Fias István a tarthatatlan helyzetre hosszútávú megoldás keresésébe fogott. Komoly ellenszélben, többszöri nekifutásra, a munkára Csaba Lászlót közvetve felkérve (a munkával eredetileg megbízott Papp István mezőkövesdi kőművesmester közvetítésével) indult el a tervezés. A végső, második tervváltozat 1960. márciusában került elfogadásra. [5] Ez már a sekrestye híján a megvalósult épületet ábrázolja; a sekrestye megépülését, a templomtoronnyal együtt, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) tiltotta. [2]

Az ötvenes évek végén jellemző volt az általános építőanyaghiány, mely kiterjedt a téglára is. Ennek megfelelően a templom a bükkaljai építési szokásokból merítve kőből épült, ehhez mind a szükséges építőanyag, mind a beépítéséhez szükséges szaktudás is adott volt: a falazási munkákat csakúgy, mint a kőfejtést a falu lakosai kalákában végezték. [3] A mély fugás terméskő fallal kontrasztot képez a harangtorony híján épített harangfal: „Felfogásom szerint a fehér harangláb, amely kiemelkedik a templom, illetőleg az imaterem fölé, szimbolizálja az egyházat fehérségével, a vörösesbarna, faragatlan köveket fehér fuga kösse össze, szimbolizálva, hogy az egyház fehérségéből fakad az a hit, ami ezeket a köveket, mint a híveket, körbefonja” – nyilatkozta Csaba L. 1989-ben. [9] A templomot 1960. október 31-én áldották meg, [8] ekkor azonban a sekrestye még nem épült meg. [5] Ennek mai formája Csaba eredeti koncepcióját tükrözi, pontos tervek hiányában azonban az eredetileg tervezett állapot ismeretlen maradt; mai formája feltehetően az ideiglenesnek szánt szerkezet többszöri átépítésével alakult ki.

2. FELADATOK

A felújítás tervezését a Partizan Architecture Kft. tervezői Müllner Péter és Major Zoltán építészek kezdték meg 2021-ben. A tervezés korai fázisában építészettörténeti tudományos dokumentáció, [5] tartószerkezeti [7] és faanyagvédelmi [10] szakvélemények készültek. Az építészeti koncepció megformálása során, mint épületszerkezeti szaktervezők kerültünk kapcsolatba a projekttel, hogy a meglévő szerkezetek állapotát felmérjük, az állagvédelem szempontjából szükséges felújítási munkákat megtervezzük és segítsük meghatározni a komfort növelésének lehetőségeit, illetve a szűk költségkeret miatt prioritizáljuk azokat. A sekrestyét, illetve a templomhajót többször alakította át az egyházközösség az elmúlt 60 évben [5] az éppen felmerülő építészeti- és komfortigények kielégítésére. Ezek a foltszerű beavatkozások koherens műszaki koncepciót nélkülözve történtek, az eredeti tervezői akaratot figyelmen kívül hagyó és műszakilag kifogásolható megoldásokat eredményezve. Ezek, a teljesség igénye nélkül: a templomhajó belső terének átrendezése, vastag függönyök beépítése, a sekrestye födémének megemelése, a sekrestye udvar felőli nyílászáróinak lecserélése, vagy a hódfarkú terméspala héjazat lecserélése a Csaba L. által nyíltan ellenzett eternit palára. [4] Az átfogó felújítási munkák az új, funkcionális elemek bekerülése mellett – mint például a rámpa a megközelíthetőség érdekében, az új vízköpő vagy a sekrestye funkcióbővítése – kiterjednek az eredeti építészeti szándéktól idegen elemek bontására vagy átalakítására is. Ezekkel az elemekkel azonban az egyházközösség valós problémákra reagált a saját eszközeivel: az eredeti, Csaba L. által tervezett hajóelrendezés megbontása az árnyékoló hiányában betűző nap miatt történt, hasonló okokból (a téli sugárzó hideg elleni védekezés mellett) a karakteridegen vastag függönyök beépítése vagy az ázó héjazat cseréje. Így az épületszerkezeti tervezés ki kellett terjedjen ezeknek a hosszan fennálló problémáknak az igényes megoldására, méghozzá oly módon, hogy a Csaba L. által felállított koncepció és szerkezeti logika keretein belül maradjunk.

1. ábra. A templom építés utáni és jelenlegi állapota. Fotók: Csaba L. (balról 1. és 3.), Partizan Architecture

A felújítás fókuszába az állagvédelem került, kiegészítve a komfort növelésében leginkább szerepet vállaló szerkezetek korszerűsítésével. A terméskő falazat hőszigetelését, mivel jelentősen megváltoztatta volna az épület karakterét, sem építészeti sem műemléki szempontból nem tartottuk megfelelőnek. A tető hibásan kialakított fedéséből adódó ázások és a fa szaruzat állékonyasága miatt szükséges azok cseréje, így adódott a lehetőség a tető hőszigetelésére. A falszerkezetek több ponton átnedvedtek, emiatt vízszintes falzár kialakítása szükséges, mely a padló bontását igényli, így lehetséges a padló hőszigetelése. A nyílászárók felújítása során lehetséges az üvegezésen javítani és a meglévő tok- és szárnyprofilokban tömítéseket elhelyezni. Műemlék épületek energetikai felújítása során kiemelt figyelmet kell szentelni az új hőszigetelt és a meglévő szigetetlen szerkezetek kapcsolatainak, mivel a belülről kifelé páratechnikailag nyitott rétegek mellé zárt rétegek kerülnek és az eltérő hőtechnikai teljesítményű rétegek között jelentős hőhidak alakulhatnak ki, így az elemkapcsolatok mentén páralecsapódás és az abból adódó penészedés jelenhet meg. Ésszerű javaslat a hőszigetelés mértékének korlátozása számítások, szimulációk alapján, illetve az egységes visszalépés egy korábbi TNM rendeletben foglalt előírások mértékéhez, így egy korábbi, az építőiparban kipróbált követelményrendszer alapul venni a tervezés során.

A szerkezeti koncepciót két alapvetés mentén fogalmaztuk meg. Egyrészt a szűkös költségvetés fényében vizsgáltuk meg a lehetőségeket, beavatkozásainkat a feltétlenül szükséges szintre korlátozva. Másrészt az építészeti karakter megőrzése kulcsfontosságú szempont maradt a teljes tervezési folyamat alatt. Csaba rajzain, építészeti fotóin és levelezésein keresztül fokozatosan tárult fel az építészeti szándék, melynek mozzanatait mindvégig igyekeztünk megőrizni, és ahol tudtuk, megerősíteni: a kő térfalak nyers karakterét, a helyi építési módszertant idéző, de kortárs, képletszerűen formált törtsíkú magastetőt, a hatóságok által megtiltott harangtornyot kiváltó hófehér harangfal kontrasztját, a részletek átgondolt és őszinte kiképzését, vagy a falak, a nyílászárók és a tetőszerkezet tiszta hierarchiáját.

3. A TETŐ

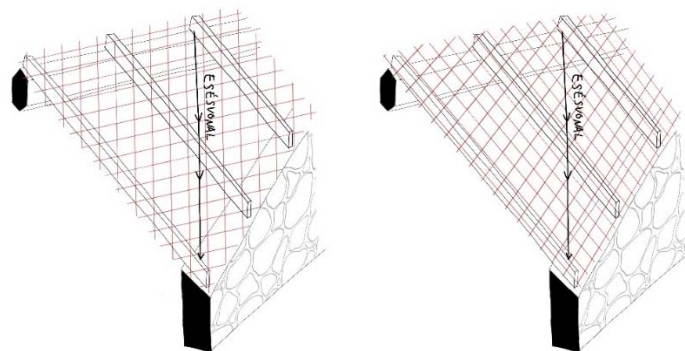
A beavatkozás szükségességének mértékét tekintve a leginkább hangsúlyos szerkezet a tető volt, mely a látszat ellenére igencsak különlegesnek mondható. Csaba László újragondolta a hagyományos szarufás tetőszerkezet tipológiáját; az átlósan szerkesztett markáns vasbeton gerenda csapott tetőfelületeket és ferde gerinc- illetve ereszvonalat eredményezett, melyek elkészítése során a modern tömegformálásból adódóan nem voltak alkalmazhatóak a bevett szerkesztési szabályok és nem lehetett a szakipari rutin megoldásokra támaszkodni. A belső látványt alulról vakolt nád/szalmahintéssel fedett deszkázat adta, melyet a kőfalba rejtett vasbeton koszorúra támaszkodó gömbfa szaruzathoz rögzítettek. A belső tér karakterének és a tető peremének keskeny vonalának megőrzése miatt szarufa feletti PIR hab szigetelést terveztünk.

A tető nem sokkal a szentelés után már beázott. [5] Ez feltehetőleg a hibás palarögzítésnek volt tulajdonítható, így az eredeti természetes hódfarkú palafedés eternit palára lett cserélve, ami viszont eltérő fedésképével és anyagszerűségével megváltoztatta a templom megjelenését – Csaba leveleiből kiderül, hogy egyenesen ellenezte az eternit használatát. [4]

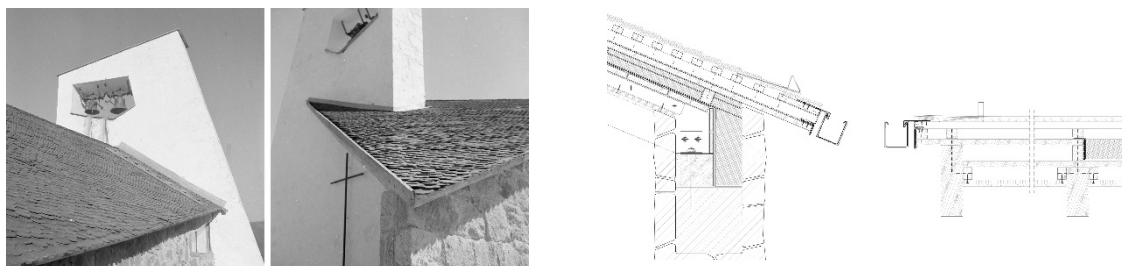
2. ábra. A héjazat eredeti és jelenlegi fektetési képe. Fotók: Csaba L. (bal), a szerzők (jobb)

A fektetési rend építés utáni és a jelenlegi állapotait összevetve arra jutottunk, hogy az eternit pala héjazat készítője szakított a héjazat eredeti szerkesztésmódjával. A gerinc átlós helyzete a hagyományos, esésvonal irányú oromzatok és szintvonal irányú ereszvonalak helyett a tető négy oldalán négy ferde ereszvonalat eredményez, a szarufák nem esésvonal irányúak. Az eredeti fedéskép az archív fotók alapján reagált erre a helyzetre, és szakított a hagyományos, szarufára merőleges lécezéssel és palasorokkal; az átfedéseket és fedésirányt szabályosan, a szintvonalaknak megfelelően tartja. Az így kialakuló geometriai konfliktus a gyakorlatban azt jelenti, hogy maga a fedéskép a csatlakozó élek mentén a megszokottól eltérő, nehezen értelmezhető. Ezeknek a bonyolult elemkapcsolatoknak a megoldása nem sikerült maradéktalanul, így a tető röviddel elkészülte után már ázott. A héjazat lecserélése azonban nem oldotta meg hosszú távon a tetőszerkezet problémáit, sőt, feltehetőleg rontott rajtuk: a faanyagvédelmi szakvélemény komoly nedvesség okozta károsodásokat mutatott ki a szaruzaton, emellett a beázásnak számos szemmel látható jele is megjelent az épületen. A fedés cseréje során a palafedés cserépléceit nem az eredeti módon, esésvonalra merőlegesen, hanem hagyományos módon, a szaruzatra merőlegesen készítették el, így a fedéskép elfordult, az esésirányú átfedések elégtelenné váltak. Mindezek mellett a gömbfa szaruzat közbenső megtámasztását szolgáló derékszelemen – feltehetően esztétikai megfontolású – elhagyása káros, szemmel látható lehajlásokat okozott, mely tovább rontotta a tetőszerkezet vízzáróságát. A héjalás fektetési képének meghatározásában Csaba L. archív fotói nyújtottak támaszt. Ezek alapján az eredeti állapothoz legközelebb álló kettős német palafedés tervezésére esett a döntés, esésirányra szerkesztett rakással (a jelenlegi eternitpala hibrid, ereszekre szerkesztett rakásmódjával szemben).

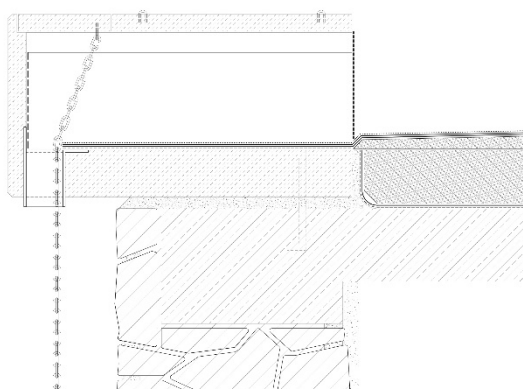
3. ábra. Az eredeti és jelenlegi fedéskép szerkesztésmódja az esésvonalhoz viszonyítva

Az eresz- és oromkialakítást több tényező is megnehezítette. A feltárások hiányából fakadó spekulatív állapotelemzést valamelyest elősegítették a rendelkezésre álló archív tervek, ám ezek igencsak részletszegénynek bizonyultak. Csaba filigrán ereszképzésének kulcsa a csatorna elhagyása és a szarufa homlokzati sík mögött való megállításában rejlik. A külső, erősen nedves falak védelme érdekében szükségesnek ítéltük a tetőről lezúduló csapadékvíz ereszcatornával történő összegyűjtését és elvezetését a falak közeléből, így csökkentve a kőfal fagy és sókivirágzás okozta károsodásának mértékét. Itt a legnagyobb kihívást ennek az eredetileg síklapszerű részletnek a megvastagodott rétegrend és az ereszcatorna megjelenése melletti megtartása jelentette. A helyszíni bejárások és az archív fotók tanulmányozása során megfigyeltük, hogy a tető élei mentén húzódó fém szegélyek az alsó élek kivételével egyenletesen, a deszka aljzattól élesen elválva alkotnak keretet a tetőfelület mentén. Az elkerülhetetlenül megjelenő bádogos szerkezeteket szintén egy – a tetőt összefogó - keretként alakítottuk ki, kiemelve a tetőszerkezet élbe hajlított síklapszerűségét és ügyelve arra, hogy az újonnan megjelenő szerkezetek önmagukban építészeti egységet alkossanak, ezzel a lehető legkevesebb új elemet beemelve az eredeti kompozícióba.

4. ábra. Eresz- és oromkialakítás. Fotók: Csaba L.

A sekrestye - az ÁEH elvárásainak megfelelően – nem szerepel az engedélyezési terveken, a mai állapot feltehetőleg az ideiglenes szerkezet sokszori átépítésének eredménye. A szentelés után készült képekből kiderül, hogy a sekrestye bitumenes vékonylemez szigetelésű lapostetejének lejtése az utcafront felőli ferde ereszvonalhoz igazodik. Ez a geometriai elegancia mára a bizonytalan okkal felhordott javítórétegeknek vagy a megemelt födémeknek köszönhetően eltűnt, a födém tényleges állapotára csak a bontás során fog fény derülni. Az archív fotók és a jelenlegi állapot összevetéséből tisztán látszik, hogy az ereszvonalt nem tervezett módon metsz be a lapostetőbe, további beázási pontot eredményezve. Az eresz és a lapostető közötti minimális magasságkülönbség tükrében felmerült - a tetőrétegrend külső hőszigetelése és az ebből adódó megemeléssel szemben - a belső oldali hőszigetelés használata, azonban a termikus burok összeegyeztethetetlen síkjai és az alacsony energetikai határfok miatt ez a megoldás hamar elvetésre került. A tervezés során kiemelt célunk volt az eredeti formálási logika visszaállítása, azonban a sekrestye esetében a tervek híján az eredeti, visszaállítandó állapotra csak következtetni lehetett. Az eredeti állapot logikája magába foglalja a korábbi vízköpő visszaállítását is – igaz, tervek híján csak feltételezve ennek eredeti, vélhetően a gótikus vízköpő modern átíratásként megjelenő formaiságát - így attól eltérő egyedi, kortárs vízköpőt terveztünk.

5. ábra. Vízköpő részletrajza

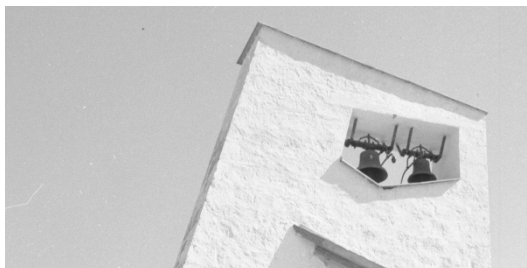
4. FALAK, PADLÓ

A terméskő falak súlyos nedvesedési problémákkal terheltek; a szabad szemmel látható károsodás feltérképezéséhez roncsolásos mintavételezésen és laborvizsgálatokon alapuló faldiagnosztikát [11] készítettünk, mely beigazolta a feltételezéseinket. A homlokzaton bizonyos helyeken felfedezhető vízszigetelésből lehet következtetni valamiféle vízszintes padló- és falszigetelésre, ám ennek feltehetően súlyosan leromlott állapota, a lábazati szigetelés hiánya, illetve a csapóeső és a helyenként a terepszint alá bukó homlokzat összességében komoly vizesedésnek tette ki a porózus tufakövet.

6. ábra. Homlokzati falak lábazati vizesedése

A vakolt harangfal, a belülről vakolattal ellátott oltár mögötti fal és a sekrestye belső falai kivételével nem terveztünk látszó felületi nedvességvédelmet, mivel a kőfalak látszó kialakítását alapvetésként kezeltük. A falak kapilláris nedvesedésének megakadályozását, rendezett vízszintes fugák híján, egy összefüggő vízszintes, pigmentmentes injektált falzárallal biztosítottuk. Mivel a padlók szigetelése a fal alatti szigeteléssel és a lábazati szigeteléssel folyamatos vonalvezetésű rendszert alkotva együttesen biztosítják az épület nedvességvédelmét a talajnedvességgel és a rétegvizekkel szemben, a padlószerkezet bontását és vízszigetelését javasoltuk. A padlóba modifikált bitumenes vastaglemez vízszigetelés, hőszigetelés és a burkolatokat megtámasztó esztrich lemez került. Az injektálási sík megválasztásához a padlórétegre vastagságát vettük alapul, mivel így a padlószigeteléshez kapcsolódó 15 cm-es átfedés nem látható, az injektált falzárall felső síkját pedig külső terepszint vonala fölött 30 cm magasságban határoztuk meg. A falazóelemek közötti 2-3 cm mélységig kikapart fugákba és a fal felületére felvitt technológiai kérget a vízszintes falzárall elkészítését követően a felületről homokszórással távolítják el. Valamennyi falazott felület esetében a fugák visszakarását és sószállító és nedvességszabályozó vakolattal való kitöltését írtuk elő.

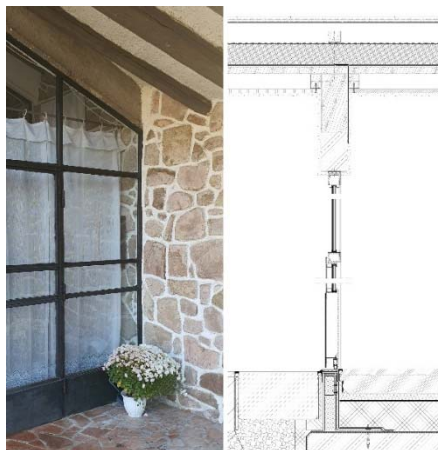

7. ábra. Harangfal építés utáni, illetve jelenlegi állapota. Fotók: Csaba L. (bal), a szerzők (jobb)

Eredetileg a harangfal meszelt felületű volt, csak a későbbi felújítások során, feltehetően a felület folyamatos elszíneződése és mohásodása miatt látták el vakolattal. Mivel az építéskori megjelenés esetében a fehér felületen átlátszott a kő felület textúrája, a harangfal külső felületét mechanikai tisztítást követően egykomponensű, alacsony páradiffúziós ellenállású sószállító és nedvességszabályozó finomvakolattal látjuk el. Kivételt képez a harangfal éle, mely ferde felületéből adódóan jelentős mennyiségű csapadéknak van kitéve. Ezen a felületen egykomponensű, hőálló, faggyal és olvasztósóval szemben ellenálló, páraáteresztő és vízzárófokozottan szulfátálló, mikroszilikával javított szobrászati, felújító és felületképző habarcsot alkalmaztunk. Az épület domb felőli oldala és a félig a terepszint alá épült sekrestye külső falai erőteljesen ki vannak téve felszíni és rétegvizeknek, így ezen falak mentén szivárgó rendszert terveztünk. A talajjal érintkező sekrestyefalakat belső oldali bevonatszigeteléssel szigeteljük, melyet a falszerkezet állagvédelme érdekében tömbszigeteléssel egészítünk ki. A belső vakolt felületeken WTA minősítéssel rendelkező falszáritó vakolatrendszert alkalmazunk.

5. NYÍLÁSZÁRÓK

A templom és a sekrestye eredeti homlokzati nyílászárói egyedileg tervezett lakatosszerkezetek, formálásuk az egész házban egységes, elemkapcsolataik - a templom szerkezetei között egyedülálló módon - részletesen dokumentáltak. A közösség által jelzett igény volt a komoly nyári felmelegedés megszüntetése, ehhez a meglévő nyílászárók hőszigetelt profilokra való leváltása helyett azok felújítása mellett döntöttünk. A geometria jelenlegi filigrán jellegének megőrzése hőszigetelt profilokkal csak korlátozottan megvalósítható, továbbá a meglévő, megmaradó kő falazatok mentén a felújított, magasabb teljesítményű nyílászárók a beépítésük vonalában hőhidakat és állagvédelmi problémákat okozhatnak. A nyílászárókat a felületkezelésük felújítása miatt kiemelik, szétzedik, így lehetőség volt a hőtechnikai teljesítmény részleges javítására: a mostani egyrétegű üvegezés kétrétegűre való cserélésére, a beépítési hézagok légtömörségének növelésére dekomprimált habszalaggal, illetve a déli tájolású szentélyablak fóliázására.

8. ábra. Bejárati ajtó jelenlegi és tervezett állapota

6. ÖSSZEGZÉSÜL

A felújítás tervezése során a konkrét, praktikus problémák megoldása mellett egyenlő súllyal kellett számba venni azt az értéket, melyet Csaba építészeti öröksége és gondolatvilága képvisel; megvizsgálni a múltbéli és jelenkori körülményeket, megérteni és aláhúzni az építészeti szándékat.

A művészettörténeti, műemléki kutatások mellett az épületdiagnosztikai feltárások és a ház szerkezeti logikájának és építési sorrendjének megfejtése, majd összevetése a máig is érvényes általános szakmai alapelvekkel kiegészíti és rendszerbe foglalja a műemlék épületről szerzett ismereteinket. Csupán ezzel a teljes tudásanyaggal születhet átfogó eredmény, melyben összeér szerkezet és koncepció, anyag és szellem.

„Az építész feladata csupán annyi – vallotta [Csaba László] -, hogy le kell határolnia a Végtelen téből egy térrészt valamilyen emberi tevékenység számára. Ha az Istennel akarunk találkozni, akkor a térnek érzékelhetővé kell tennie Isten jelenlétét, segítve felemelkedésünket hozzá.” [1]

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

- [1] Csaba E.: *Csaba László 90 - visszatekintés az építész szakrális életművére*. Építészfórum, <https://epiteszforum.hu/csaba-laszlo-90-visszatekintes-az-epitesz-szakralis-eletmuvere> (Utolsó letöltés: 2022. 05.04).
- [2] Csaba L.: *Az „első templom”*. Műszaki Tervezés, 1994., 34. évf. 4. szám, 38-39.
- [3] Csaba L.: *Templomok és templomszerkezetek*. Magyar Építőipar, 1990., 5. szám, 193-200.
- [4] Csaba László levele Brezanóczy Pálnak, 1963. július 25.: „*Sem hódfarkú cserép, de különösen nem képzelhető el eternit palafedés az épületen. A templom külső megjelenésében – mivel a tetősíkra közvetlen rálátás nyílik – döntő szerepe van a tetőfedés anyagának. A természetes pala játékos felülete, grafitszürke színe, csillogása össze sem hasonlítható más anyag hatásával. Ez éppúgy hozzátartozik a teljes összképhez, mint a templom bármely más része.*”
- [5] Dr. Vukoszávlyev Z., Kovács D.: *Cserépváralja Római Katolikus Templom Építéstörténeti Tudományos Dokumentáció és Értékleltár*. Budapest, 2021.
- [6] Józsa Zs., Pránder K., Boczné Szívós I.: *Magyarország közigazgatási helynévkönyve*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2019.
- [7] Kovács Cs.: *Műemlékdiagnosztikai Szakértői Vélemény*. Budapest, 2021.
- [8] Lantos E.: *A Salzburgi vázlat és a csonkolt téglatest Két esettanulmány Árkay Bertalan (1901–1971) és Csaba László (1924–1995) életművéből*. Ars Hungarica, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet: Argumentum Kiadó, 2017., 43. évf. 1. szám, 215-233.
- [9] Lukács L.: *A Vigilia beszélgetése Csaba László építésszel*. Vigilia 1989. 1. szám, 49-59.
- [10] Papp L.: *Faanyagvédelmi szakvélemény*. Budapest, 2021.
- [11] Szutor T.: *Szakértői Vélemény Római Katolikus Templom 3417 Cserépváralja, Felszabadítók Utca 2. Talajjal Érintkező Szerkezeteinek Épületdiagnosztikai Vizsgálata És Utólagos Talajnedvesség Elleni Szigetelése*. Budapest, 2022.